

Renata Dźwigół

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

„Mała ojczyzna” Ślązaka we frazeologizmach i przysłowich gwarowych (Śląsk Cieszyński, Górny Śląsk, Śląsk Opolski)**Słowa kluczowe:** Śląsk, gwary śląskie, frazeologia, paremiologia, toponimia**Key words:** Silesia, Silesian dialects, phraseology, paremiology, toponymy

Ten tekst dedykuję „Pani Ani z Tyńca”. Tak zapisała się w serdecznej pamięci mojej i moich Rodziców. Ten fakt, jak również to, że moją „małą ojczyzną” jest Suszec na Górnym Śląsku, zaważył na wyborze tematu artykułu. Postanowiłam bowiem przyjrzeć się frazeologizmom pochodzącym z gwar śląskich, które zawierają komponent będący nazwą miejscową – uwzględniłam przy tym nie tylko nazwy miejscowości i ich części: przysiółków wsi i przedmieść miast (ojkonimy), nazwy szczytów górskich (oronimy), nazwy rzek (hydronimy), ale również formacje rzeczownikowe (nazwy mieszkańców) oraz przymiotnikowe derywowane od ojkonimów. Materiał wyekscerpowałam ze *Słownika frazeologizmów i typowych połączeń wyrazowych w gwarach śląskich* autorstwa Lidii Przymuszały (2013), jednego z bardzo niewielu słowników prezentujących frazeologię gwarową. Jest on cennym dopełnieniem powstającego od 2000 roku w PIN – Instytucie Śląskim w Opolu pod redakcją Bogusława Wyderki *Słownika gwar śląskich*, w którym frazeologia stanowi istotną część opracowywanych artykułów hasłowych (Przymuszała VI). *Słownik frazeologizmów i typowych połączeń wyrazowych w gwarach śląskich* L. Przymuszały „notuje ogół związków frazeologicznych zarejestrowanych w mowie mieszkańców Śląska. [...] zawiera więc zarówno jednostki dyferencyjne, charakterystyczne tylko dla gwary, jak i frazeologizmy wspólnoodmianowe, występujące również w polszczyźnie ogólnej” (Przymuszała VII), głównie w wieku XX, a częściowo także w końcu wieku XIX. Autorka zaprezentowała w nim – w porządku alfabetycznym – frazeologizmy pochodzące z kartoteki *Słownika gwar śląskich*, w sumie blisko siedem tysięcy

frazeologizmów (haseł), nie licząc wariantów i zaświadczeń, których jest kilka razy więcej (Przymuszała VIII¹).

Materiał wynotowany ze *Słownika frazeologizmów i typowych połączeń wyrazowych w gwarach śląskich* (Przymuszała 2013), jak się okazało – w dużej części pochodzący ze Śląska Cieszyńskiego, uzupełniłam przysłowiami i powiedzeniami wynotowanymi ze zbioru Stanisława Wallisa *Przysłowia i „pogodki” ludowe na Górnym Śląsku* (1960) oraz kilkoma powiedzeniami używanymi jeszcze obecnie, głównie przez najstarsze pokolenie, w moich stronach rodzinnych (na Górnym Śląsku, w okolicach Pszczyzny), jako źródło podaję wtedy: zasłyszane². W zbiorze Wallisa znajdują się przysłowia i powiedzenia z etnograficznego obszaru Górnego Śląska (Górnego Śląska w historycznych granicach), czyli z dzisiejszej perspektywy – Górnego Śląska oraz Śląska Opolskiego (Wallis XIII). W celu dopełnienia materiału przejrzałam też *Nową księgę przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich* wydaną pod redakcją Juliana Krzyżanowskiego (NKP)³. Nie ekscerpowałam osobno zbiorów Józefa Ondrusza wydanych jako *Przysłowia i powiedzenia ludowe ze Śląska Cieszyńskiego* (1954) oraz *Przysłowia i przymówiska ludowe ze Śląska Cieszyńskiego* (1960), ponieważ te materiały prezentują NKP oraz *Słownik* Przymuszały. Obaj śląscy paremiografowie, zarówno S. Wallis, jak i J. Ondrusz, rejestrowali wszystkie przysłowia i powiedzenia istniejące na Śląsku, a zatem również te, które występują nie tylko na Śląsku, lecz także w innych częściach Polski. Ich słowniki – tak jak słownik Przymuszały – zawierają „materiał nie wyłącznie śląski, choć na Śląsku zebrany” (Wallis XIV). W zbiorze Wallisa, który liczy ponad cztery tysiące zapisów, przysłowia i powiedzenia zostały oddane w formie bardzo zbliżonej do języka ogólnopolskiego, tylko niektóre z wyrazów mają formę gwarową. Zapisy Ondrusza, dokonane przy pomocy zmodyfikowanej ortografii literackiej, oddają gwarową formę przysłowia (Wallis XVIII).

¹ W większości jest to materiał zebrany w terenie, a także wynotowany z rękopiśmiennych i drukowanych źródeł dialektologicznych i etnograficznych oraz tekstów folklorystycznych. Materiał pochodzący z rękopisów śląskich paremiologów (dokumentujących głównie Śląsk Cieszyński) – Jana Brody, Leona Derlicha, Józefa Ondrusza i Henryka Trzaskalika – został przejęty i podany za *Nową księgą przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, opracowaną pod kierunkiem Juliana Krzyżanowskiego.

Do słownika nie weszły frazeologizmy z konstytutywnym członem nominalnym przystosowane do pełnienia funkcji rzeczowników, np. *baba za czym* 'kobieta ciężarna', *chłop jak dqb* 'o silnym, dobrze zbudowanym mężczyźnie' (Przymuszała XI).

² Moimi informatorami byli przede wszystkim moi Rodzice oraz ich znajomi. Niektóre powiedzenia sama zachowałam w pamięci.

³ Mimo że zbiory przysłów i powiedzeń śląskich S. Wallisa – wydany drukiem (1960) oraz pozostający w rękopisie – znalazły się wśród źródeł materiałowych NKP, to nie wszystkie jednostki ze zbioru drukowanego weszły do NKP.

Do zgromadzonego w ten sposób materiału nie włączyłam jednostek z toponimami biblijnymi, takich jak na przykład *To prawdziwa Sodomia i Gomora* (Wallis 115); *To prawdziwy Babilon* (Wallis 115), ponieważ mają one odmienny status językowo-kulturowy.

Niektóre spośród omawianych w tym artykule jednostek frazeologicznych i paremiologicznych były prezentowane w pracach innych autorów: Rospond (1974⁴); Długosz (1993); Nowakowska, Tomczak (2005), Wysoczański (2006).

W zgromadzonym materiale przeważają frazeologizmy i przysłowia z komponentem, którym jest nazwa miejscowa – nazwa miejscowości. Rzadsze są natomiast jednostki z przymiotnikami utworzonymi od tych nazw oraz z rzeczownikami nazywającymi mieszkańców.

Kryterium autentyczności nazw pozwala wśród nazw miejscowych wydzielić nazwy autentyczne, którym odpowiadają desygnaty w rzeczywistości pozajęzykowej, które można identyfikować geograficznie i historycznie, oraz nazwy fikcyjne, czyli niemające desygnatu w realnej rzeczywistości (Jaracz 2003: 449–450). Jak można się było spodziewać, w zgromadzonym materiale zdecydowanie przeważają te pierwsze nazwy. Zaprezentuję je w pierwszej kolejności. Autentyczność nazw weryfikowałam, korzystając z opracowań książkowych: Mrózek 1984, Borek 1988, Borek 1972, SENGŚ, SGKP oraz z zasobów internetu.

Biorąc pod uwagę to, jakie konkretne miejsca w sensie geograficznym przywołują poszczególne toponimy, będące komponentami frazeologizmów i przysłów, można wydzielić dwie grupy jednostek: te, które odnoszą się do „małej ojczyzny”, oraz te, które przywołują resztę świata. W tym artykule zostaną przedstawione jedynie frazeologizmy i przysłowia należące do pierwszej grupy. Pozostałe (przedstawiające nie „małą ojczyznę”, a „resztę świata”) będą przedmiotem osobnego opracowania.

„Mała ojczyzna”

W tych frazeologizmach i przysłowiaach zostały utrwalone realia życia śląskiej społeczności. Co oczywiste, obraz, jaki się z nich wyłania, to obraz Śląska widzianego przez samych Ślązaków⁵, a właściwie nie całego Śląska (w dzisiejszym rozumieniu), lecz „małej śląskiej ojczyzny”, na przykład

⁴ Autor podaje wybrane przykłady ze zbioru S. Wallisa (1960) oraz ze zbioru J. Ondrusza (1960).

⁵ O obrazie budowanym nie z punktu widzenia autochtonów, lecz obcych (czyli nie Ślązaków) Jan Stanisław Bystron pisał tak: „Śląsk, położony za granicami Rzeczypospolitej, nie został wciągnięty w przysłowia; [...] jedynie przekupki warszawskie miały »ulubioną przypowiastkę« *to nie pani od Śląska, w plecach szeroka, a niżej wąska*, co zresztą chyba dla rymu tylko ułożono” (Bystron 1933: 160).

Śląska Cieszyńskiego, Górnego Śląska czy Śląska Opolskiego. Obraz fragmentaryczny, wybiórczy także dlatego, że budowany poprzez przywołanie kilkunastu albo zaledwie kilku miejsc – spośród wielu, jakie w jego granicach się mieszczą. Granicach, które na przestrzeni dziejów podlegały wielu zmianom.

Śląsk Cieszyński – tak jak w opracowaniu Roberta Mrózka – to dawny Śląsk Cieszyński, czyli „ulegający różnym wewnętrznym przekształceniom, a więc i zmianom granicznym, obszar historycznego Księstwa Cieszyńskiego” (Mrózek 1984: 8). Podział na Górny Śląsk i Śląsk Opolski jest wynikiem uwzględnienia współczesnej perspektywy, dlatego w prezentowanym materiale są pojedyncze jednostki z toponimami współcześnie lokowanymi na Śląsku, a historycznie odnoszonymi się do Małopolski, co zaznaczam podczas analizy⁶.

Śląsk Cieszyński jest przywoływany we frazeologizmach i przysłowia-
wach zawierających nazwy następujących miejscowości: *Cieszyn* [*cieszyńsko kumora*], *Frydek*, *Dębowiec* [*Dymbowiec*], *Stonawa* [*Stónawa, stonowianie*], *Skoczów* [*skoczowianie*], *Ostrawa* [*Polsko Ostrawa*], *Szonów* [*Szónów, szónowski kościół*], *Bogumin*, *Piotrowice* [*Pietrowica*], *Opawa*, *Dzieńmorowice* [*dzieńmorowski podciep*], *Wierzniewice* [*Wyrzniewice, wyrzniewska grobla*], *Mirów*, *Mosty*, *Grójec*, *Pogwizdów*, *Grodziec*, *Stare Hamry*, *Gródek*, *Klinkowice*, *Cierlicko*, *Błędownice* [*Błydownice*], *Frysztat* [*Wrysztot*], *Guty*, *Siedliszcze*, a także nazwy przedmieść Cieszyna: *Wyżnia Brona* [*Wysznia Brona, Wysznia Bróna*], *Bobrek*, nazwy folwarków w okolicach Lutyni: *Pilar*, *Beździęk*, *Trojan*. Udział w budowaniu obrazu „małej ojczyzny” mają również oronim *Praszywa* i hydronim *Olza*.

Wiele spośród wymienionych miejscowości znajduje się obecnie poza granicami Polski, na terytorium Republiki Czeskiej.

Oto odpowiednie frazeologizmy i przysłowia:

Przi cieszyński kumorze⁷ niech sie żywi, gdo może – przed rokiem 1918 Cieszyn był stolicą dóbr „kameralnych” (arcyksiążęcych) dających zarobek ludności (NKP I 324);

ktoś myśli, że Cieszyn jest jego ‘ktoś jest zarozumiały, przemądrzały’: *Myśli, że Cieszyn je jego* (Przymuszała 261) (NKP I 324);

twardy jak luter (spod Cieszyna) ‘wierny, wytrzymały’; **twardy jak luter z Wyszni Brony** ‘ts.: *Twardy jak luter z Wyszni Bróny*’; **twardy jak luterska**

⁶ Historyczny obszar Górnego Śląska, a także zakresy terytorialne opracowań swojego autorstwa pt. *Górny Śląsk w świetle nazw miejscowych* oraz *Opolszczyzna w świetle nazw miejscowych* przedstawia Henryk Borek (1988: 8–10).

⁷ *Komora* ‘zarząd dóbr koronnych’, także ‘komora celna w dawnej Polsce’, podstawowe znaczenie: ‘izba obok pokoju gościnnego, czyli świetlicy, także spiżarnia, skarbczyk, magazyn’.

wiara kole Cieszyna ‘ts.’: *Twardy jak lutersko wiara kole Cieszyna* (Przymuszała 422); **dzierżyć się jak luterska wiara kole Cieszyna** ‘trzymać się uparcie, kurczowo; trwać niewzruszenie, z determinacją’: *Dzierży sie jak lutersko wiara kole Cieszyna* (Przymuszała 136); **trzymać jak luterska wiara koło Cieszyna** ‘trzymać mocno (?)’: *Trzymo jak lutersko wiara kole Cieszyna* (Przymuszała 421) – Śląsk Cieszyński, w tym okolice Cieszyna były zamieszkiwane przez protestantów; **dzierży sie jak lutersko wiara kole Frydku** – w związku z tym powiedzeniem pochodzącym ze zbioru Ondrusza Stanisław Rospond podaje miejscowość Frydek w powiecie Pszczyzna (Rospond 1974: 472) na Górnym Śląsku. Moim zdaniem chodzi jednak o inny toponim: *Frydek* – obecnie *Frydek-Místek* – miasto w Republice Czeskiej, we Frydku znajdował się jeden z większych zborów luterańskich, ewangelickich. Podobne wyjaśnienie daje NKP: Wysznia Bróna – kościół ewangelicki w Cieszynie. Frydek – miejscowość na Śląsku Cieszyńskim (NKP I 322). Toponim *Wysznia Bróna* ma formę gwarową, *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego* podaje: *Wyźnia Brona* – przedmieście Cieszyna, ewangelicki kościół na Wyżniej Bronie (SGKP I 696);

Kup se skrzypce, a idź na Bobrek – Bobrek to miejscowość w powiecie Cieszyn (Rospond 1974: 472). Autorzy NKP dają następujące objaśnienie tego powiedzenia: „Mówiono tak do uczniów, którzy nie mogli dać sobie rady z łaciną i greką w dawnym gimnazjum klasycznym. Bobrek – dzielnica Cieszyna, gdzie mieściło się seminarium nauczycielskie” (NKP III 223). Toponim został ujęty w opracowaniu *Nazwy miejscowe dawnego Śląska Cieszyńskiego*: dawna wieś, od 1932 r. część miasta Cieszyna (Mrózek 1984: 42);

huczeć jak w Dębowcu ‘?’: *Hóczy jak w Dymbowcu*; **huczy komuś z ruły jak w Dębowcu** ‘?’: *Hóczy mu z ruły, jak w Dymbowcu* (Przymuszała 158); **Hóczy, fuczy jak w Dymbowcu; hóczy mu z ruły jak w Dymbowcu** (Rospond 1974: 472) – Dębowiec to miejscowość w zachodniej części Pogórza Cieszyńskiego, w pobliżu Cieszyna, Skoczowa, Strumienia. Okolice Dębowca od lat słynęły z bogatych pokładów gazu ziemnego oraz solanek jodowo-bromowych⁸. Najpewniej „huczenie” czy „fuczenie”, o którym mowa w tych zwrotach porównawczych, ma związek z wydobywaniem gazu ziemnego. Alicja Nowakowska i Lucyna Tomczak piszą, że porównanie frazeologiczne **huczy jak w Dymbowcu** przywołuje wspomnienie wybuchu gazu podczas próbnych wierceń z roku 1908 (Nowakowska, Tomczak 2005: 272);

mieć łapę wielką jak Stonawa ‘mieć wielką, niezgrabną nogę’: *Mosz łape wielkóm jak Stónawa* (wieś na Zaolziu w okolicach Karwiny) (Przymuszała 225), obecnie poza granicami Polski, w Czechach (Stonava). Moim zdaniem poprawną formą cytowanego frazeologizmu, który pochodzi ze zbioru

⁸ <http://www.debowiec.cieszyn.pl/20,o-gminie.html> (dostęp: 29.06.2015).

Ondrusza, jest (tak jak w opracowaniu Jerzego Tredera): **Mo szłape** (tj. nogę) **wielkóm jak Stónawa** (wieś na Zaolziu) (Treder 2005b: 69), zatem gwarowy wyraz w nim użyty to *szłapa*, a nie *łapa*;

Czas do dómu, czas, zamyko sie las: zamyko sie na trzi granie, czas do dómu stonowanie!; **Zamyko sie na trzi granie, czas do domu skoczowanie** – Stonawa i Skoczów – miejscowości na Śląsku Cieszyńskim (NKP I 355), Skoczów to miasto koło Cieszyna. Przysłowie (zapisane w krótszej lub dłuższej formie, z dwoma różnymi toponimami) jest najpewniej s frazeologizowanym fragmentem pieśni ludowej;

świecić się jak polska [! – R.D.] **Ostrawa** iron. ‘bardzo się świecić (?)’: *Tak sie to świyaci jak Polsko Ostrawa* (Przymuszała 416); **coś się świeci jak polska Ostrawa po deszczu** iron. ‘bardzo się świeci’: *Świyaci sie jak Polsko Ostrawa po deszczu* (Przymuszała 394); **tak się to świeci, jak Polska Ostrawa; świyaci sie jak Polsko Ostrawa po deszczu** – Polska Ostrawa – dawniej wioska, obecnie część Ostrawy na czeskim Śląsku Cieszyńskim (NKP II 749). *Polska Ostrawa* to dawna nazwa Ostrawy Śląskiej, która upowszechniła się w XVI wieku (Mrózek 1984: 133), a była używana do 1919 roku, kiedy to po powstaniu państwa czechosłowackiego narodził się plan stworzenia nowego miasta z kilkunastu sąsiadujących ze sobą gmin – tak zwanej Wielkiej Ostrawy (zrealizowany częściowo w 1924 roku), zob. Malicki 1999: 284. „Świecenie się”, o którym mowa we frazeologizmach, można wytłumaczyć tym, że Ostrawa była przemysłowym, robotniczym miastem, w którym można było zobaczyć dużo światła ulicznych, a w oddali zapewne także oświetlone szyby kopalniane – po deszczu ten efekt był spotęgowany, ponieważ „świeciły się” również mokre ulice⁹;

wyglądosz jak Polsko Ostrawa po deszczu ‘o pijaku’ (NKP II 749);

kogoś mają w Szonowie radzi ‘o kimś: mieć wszy’: *Zaś go majóm w Szonowie radzi* (Przymuszała 206); **Zaś go majóm w Szónowie radzi; Majóm go w Szónowie radzi** ‘gra słów: tzn. wszy go gryzą’ (NKP III 408) – Szonów to miasto koło Ostrawy, w Czechach (Šenov). O tym powiedzeniu – zob. też niżej;

mury jak w szónowskim kościele – przedstawiony wyżej toponim autorzy NKP opisują jako: Szonów – miejscowość na Śląsku Cieszyńskim (NKP III 408);

⁹ Profesor Anna Tyrpa zwróciła mi uwagę na przysłowie *Świeci się Warszawa, świeci się i Kraków* (NKP III 615), które objaśniła – za co jej w tym miejscu dziękuję. Oba miasta w 1856 roku zawarły kontrakt z Towarzystwem Gazowym z niemieckiego miasta Dessau (po polsku Desawa) w Saksonii na oświetlenie gazem ulic miasta. Co ciekawe, Warszawa była w Rosji, a Kraków – w Austrii. Pisał na ten temat Jan Stanisław Bystron (1977: 244).

Zdaniem prof. A. Tyrpy pierwotną postacią frazemu mogło być **świeci się jak Polska Ostrawa po deszczu** (mokre ulice błyszczą), jako ironiczna aluzja do przysłowia o oświetleniu naszych dwóch stolic.

Pociś, dioble, po kuminie, abych była w Boguminie ‘tak mówili starzy ludzie koło Bogumina na Śląsku o pierwszych pociągach’ (NKP I 129) – Bogumin (czes. Bohumín) to miasto położone przy ujściu Olzy do Odry, znane z wybudowanej w latach czterdziestych XIX wieku stacji kolejowej, która wkrótce stała się ważnym węzłem kolejowym;

Pociś, dioble, po trówlicy¹⁰ – abych była w Pietrowicy ‘tak mówiono dawniej o pierwszych pociągach jadących do Piotrowic lub Krakowa’; Piotrowice – miejscowość na Śląsku Cieszyńskim’ (NKP II 938). Toponim *Piotrowice* notuje Mrózek: wieś koło Karwiny (Mrózek 1984: 138). Miejscowości o tej nazwie jest na całym Śląsku (i w innych regionach Polski) więcej. Forma singularna *Pietrowica* nie została uwzględniona w opracowaniu Mrózka (ani pod hasłem *Piotrowice*, ani jako osobna nazwa miejscowa), nie udało się też jej powiązać z żadną inną miejscowością. Jest to najpewniej gwarowa forma toponimu *Piotrowice*;

Je zdrzały do Opawy; Zdrzały je do Opawy; Mosz połónczyni z Opawom? – w Opawie na Śląsku Cieszyńskim był zakład dla umysłowo chorych (NKP II 733) (Długosz 1993: 258); Opawa leży w Czechach przy granicy z Polską (Opava);

Czy myślisz, zech je z Dziećmorowic? – odpowiada się takim, który chce z kogoś zrobić „kiepa” (Ochman 1973: 31); **Ty podciepku dziećmorowski** ‘o „niewydarzonym” dziecku’; **dziećmorowski podciep** ‘niedorozwinięte umysłowo dziecko, przebywające w Babiszowym „statku”¹¹ w Dziećmorowicach’; **wrzeszczy jak dziećmorowski podciep** ‘o „niewydarzonym” dziecku’ (Ochman 1973: 31); **wrzeszczeć jak dziećmorowski podciep**¹² ‘krzyczeć głośno, przeraźliwie, z całych sił (?)’ (Przymuszała 442) – Dziećmorowice to miejscowość na Śląsku Cieszyńskim, koło Karwiny i Lutyni Dolnej, obecnie w Republice Czeskiej (Dětmárovice). Z przytoczonych jednostek wynika, że znajdował się w niej zakład opiekuńczy dla niepełnosprawnych umysłowo dzieci, prowadzony przez Babisza (Babiszów?)¹³;

¹⁰ *Trówlica* ciesz. ‘skrzynia’. Por. nazwy elementów parowozu: *skrzynia ogniowa* (kocioł skrzyniowy, komora paleniska wbudowana w kocioł), *skrzynia węglowa* (zawiera zapas paliwa dla paleniska), zob. https://pl.wikipedia.org/wiki/Budowa_parowozu (dostęp: 9.10.2015), https://pl.wikipedia.org/wiki/Lokomotywa_parowa (dostęp: 9.10.2015).

¹¹ Statek ‘majątek, dobytek, mienie, gospodarstwo rolne’.

¹² *Podciep* ‘podrzutek’.

¹³ Por. nazwisko Emanuel Babisz przywołane podczas omawiania historii polskiej szkoły w Lutyni Dolnej, zob. <http://www.polska-szkola.pl/mod/data/view.php?d=16&rid=362> (dostęp: 29.06.2015).

Na landrat¹⁴ do Wyrzniowic ‘odpowiedź na pytanie: *Kaj idziesz?*, dawana zbyt ciekawemu i wścibskiemu człowiekowi’ (Ochman 1973: 31) – Wierzniowice to wieś koło Karwiny (Mrózek 1984: 182–183), w Czechach przy granicy z Polską (Věřňovice), blisko Gorzyczek, część gminy Lutynia Dolna. Por. **Do Azot i nazod** [zob. niżej];

Na wierzniowskiej grobli hujstali sie diobli (NKP III 677) – autorzy NKP dają wyjaśnienie: „Wierzniów – miejscowość na Śląsku Cieszyńskim po stronie czeskiej” (jw.). Moim zdaniem właściwym toponimem, od którego utworzono przymiotnik *wierzniowski*, jest – przywołana wyżej – nazwa *Wierzniowice* (a nie: *Wierzniów*). Dodam, że miejscowości o nazwie *Wierzniów* nie udało mi się, korzystając z zasobów internetu, na Śląsku Cieszyńskim odnaleźć. Nie notuje jej Mrózek (1984). Taka miejscowość nie figuruje też w urzędowym wykazie nazw miejscowości w Polsce. Natomiast zarówno toponim *Wierzniowice* (wieś koło Karwiny), jak i utworzony od niego przymiotnik *wierzniowski* zostały uwzględnione w opracowaniu Mrózka (1984: 182–183). I nazwę miejscowości *Wierzniowice* (*Věřňovice*), i pochodzący od niej przymiotnik *wierzniowski* (*věřňovský*) notują także autorzy czeskiego słownika nazw miejscowych – Ladislav Hosák i Rudolf Šrámek (1980: 679);

strzyc jak Szeliga w Pilarze ‘o fryzjerze: strzyc bardzo dobrze’: *Strziže jak Szeliga w Pilarze* (Przymuszała 407) – Rudolf Ochman wyjaśnia, że dawniej tak mówiło się o dobrym fryzjerze. „W lutyńskich folwarkach hrabiego Larischa Czerwin, Nieród i Pilar hodowano z początkiem ubiegłego stulecia 4000 owiec. Owczarz Szeliga strzygł je z wielką wprawą, co zostało uwiecznione w przysłowiu” (Ochman 1973: 31). Pilar to przysiółek Lutyni Dolnej, koło Karwiny (Mrózek 1984: 137);

ktoś jest zdrzały do gimnazjum w Beździęku ‘o kimś leniwym’: *Tyn jest zdrzały do gimnazyje w Beździęku* – jest to docinek kierowany do leniwego chłopca. „Gimnazjum w Beździęku” to określenie humorystyczne, ironiczne, ponieważ w folwarku Beździęk (położonym w okolicach Lutyni) stale brakowało poganiaczy do 24 par wołów (Ochman 1973: 31). Beździęk to przysiółek Lutyni Dolnej, koło Karwiny (Mrózek 1984: 38);

orać jak wołami na Trojanie ‘o sposobie orania: orać powoli’: *Orze jak wołami na Trojanie* (Przymuszała 321) – R. Ochman wyjaśnia, że tak określano w Lutyni powolną orkę. Łan 960 metrów długi zwany trojanem orano dawniej wołami, a dwie pary wołów zaprzężniętych do pług zorały za dzień zaledwie cztery skiby (Ochman 1973: 31). *Trojan* to nazwa mniejszej niż przysiółek części wsi, nie jest notowana w opracowaniu Mrózka (1984);

¹⁴ *Landrat* ‘urzędnik administrujący powiatem, radca ziemski, starosta’, w języku potocznym także: ‘landratura, czyli urząd kierowany przez landrata’.

wygląda, jakby go z Mirowa puścili ‘o kimś źle wyglądającym, chudym, wynędzniałym’: *Wyglóndo, jakby go z Mirowa* (w Mirowie na Śląsku Cieszyńskim za czasów austriackich było więzienie polityczne) *puścili* (Przymuszała 449) (NKP II 494¹⁵). Nieprzekonujące jest stanowisko Rosponda, który wiąże to powiedzenie – pochodzące ze zbioru Ondrusza – z miejscowością Mirów w powiecie Myszków, na Jurze Krakowsko-Częstochowskiej, w której znajduje się zamek (na szlaku Orlich Gniazd) (Rospond 1974: 472). Z informacji uzyskanych telefonicznie od przewodnika PTTK (Oddział Zawiercie) oprowadzającego turystów po zamku w Mirowie wynika, że w tej miejscowości więzienia nigdy nie było. Uważam zatem, że właściwym toponimem jest *Mirów* (czes. *Mírov*) – miejscowość w powiecie Šumperk, koło Ołomuńca, gdzie mieści się więzienie mające długą tradycję¹⁶. Wskazany toponim nie został uwzględniony w opracowaniu Mrózka (1984);

żyć jak Weleszdorf z Mostów ‘?’: *Żyje jak Weleszdorf z Mostów* (Przymuszała 501) – Mosty to miejscowość w bliskim sąsiedztwie Cieszyna, po drugiej stronie granicy, obecnie część miasta Czeski Cieszyn (czes. *Mosty*). Nazwę *Mosty* noszą też dwa inne miejsca na Śląsku Cieszyńskim: wieś w powiecie frydeckim (inaczej: Mosty Jabłonkowskie) oraz dawna część Górek Małych. Wszystkie trzy toponimy podaje Mrózek (1984: 120). Niestety nie udało mi się ustalić, z którą z tych trzech miejscowości związana była rodzina „Weleszdorfów”. Zdaniem docent Jany Raclavskiej z Uniwersytetu w Ostrawie w cytowanym frazeologizmie zostały przywołane Mosty koło Cieszyna, ponieważ po polskiej i po czeskiej stronie granicy żyli (i żyją jeszcze) potomkowie rodu Wöllersdorfów (przodkowie byli związani z Bielskiem i okolicą)¹⁷;

idź do Grójca po mores tylko w rozkaz. ‘idź precz, nie pokazuj się na oczy, przepadnij bez śladu, wynoś się (?)’: *Idź do Grójca po mores!* (Przymuszała 162) – Grójec to nazwa wielu miejscowości leżących w różnych regionach Polski, utrwalona zresztą we frazeologii i w paremiologii również w innych jednostkach (zob. NKP I 749). W cytowanym frazeologizmie, pochodzącym ze zbioru Ondrusza, został zapewne przywoływany Grójec koło Żywca, który dzisiaj jest częścią tego miasta¹⁸. Por. **idź do Pырczyc** [zob. niżej];

¹⁵ Autorzy NKP podają objaśnienie w takiej formie, jak cytuje Przymuszała. Na stronach internetowych widnieją zapisy *więzienie w Mirowie*, zob. http://www.opoka.org.pl/biblioteka/T/TS/swieci/b_trczka.html# (dostęp: 29.06.2015), www.sw.gov.pl/pl/okregowy-inspektorat-sluzby-wiezennej-krakow/news,4247,malopolscy-funkcjonariusze.html (dostęp: 9.10.2015).

¹⁶ <https://pl.wikipedia.org/wiki/Mírov> (dostęp: 9.10.2015).

¹⁷ W tym miejscu dziękuję docent Janie Raclavskiej za pomoc.

¹⁸ http://ksng.gugik.gov.pl/pliki/urzedowy_wykaz_nazw_miejscowosci_2013.pdf (dostęp: 29.06.2015).

idź po mores do Pogwizdowa – Pogwizdów to miejscowość w powiecie Cieszyn (Rospond 1974: 472), wieś koło miejscowości Hażlach (zob. Mrózek 1984: 143). Istnieją również inne polskie miejscowości o tej nazwie, w dzisiejszych województwach śląskim, dolnośląskim, małopolskim, podkarpackim. NKP obok dwóch wymienionych jednostek: **idź do Grójca po mores; idź po mores do Pogwizdowa** (pochodzących ze zbioru Ondrusza), podaje trzecią¹⁹: **posłać kogoś do Grodzca po mores**, z objaśnieniem: Grodziec, Pogwizdów – miejscowości na Śląsku Cieszyńskim (NKP II 521); Grodziec to wieś koło Jasienicy i Brennej (zob. Mrózek 1984: 73–74);

ciepło jak w Starych Hamrach – w tym frazeologizmie zostały przywołane opuszczone huty żelazne na Zaolziu (Treder 2005b: 69), które zresztą pozostawiły swój ślad w samej nazwie miejscowej: *hamer* ‘piec hutniczy, huta żelaza’ (zob. Mrózek 1984: 164). Włodzimierz Wysoczański objaśnia znaczenie tego porównania jako: ‘jest zimno’ (Wysoczański 2006: 92). Stare Hamry leżą koło Frýdka-Místka (czes. Staré Hamry);

Po mietle – do Gródka (Rospond 1974: 472) (NKP I 749) – Gródek to wieś na Śląsku Cieszyńskim znana z wyrobu miotel (NKP I 749)²⁰, koło Jabłonkowa i Trzyńca, w powiecie Frýdek-Místek (czes. Hrádek), zob. Mrózek 1984: 74;

ić jak szewc na jarmark do Klinkowic ‘śpieszyć się (?)’: *Idzie jak szewc na jermak do Klinkowic* (Przymuszała 163: Ondrusz); **pójść jak szewcy do Klinkowic** ‘ts.’: *Pujdymy jak szewcy do Klinkowic* (Przymuszała 350: Ondrusz) (NKP III 393); **pojadymy jak szewcy do Klinkowic; jadóm jak szewcy z Klinkowic** (NKP III 393) – miejscowość Klinkowice – jako jedyna spośród innych występujących wariantywnie w cytowanych przez NKP frazeologizmach i powiedzeniach – nie pojawia się w wykazie miejscowości²¹ znajdującym się pod artykułem hasłowym *Leci jak szewc z butami na targ*, stanowiącym jego objaśnienie. Notuje ją *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*: Klinkowice – miasto na Śląsku austriackim, w powiecie opawskim (SGKP IV 155). Toponimu *Klinkowice* nie ma w opracowaniu Roberta Mrózka (1984). Por. **lecą jak szewcy do Leśnicy** [zob. niżej];

Hóncfót²² **Buchta, chłop ś Cierlicka, roz do roku w kapudroku**²³ (NKP I 212) – Cierlicko to miejscowość na Śląsku Cieszyńskim (Rospond 1974:

¹⁹ W dokumentacji cytata z powieści *Wyłom* Marii Wardasówny z 1951 roku.

²⁰ Zob. Młynarczyk 2013: 182.

²¹ W tych miejscowościach (na jarmarkach lub targach) szewcy sprzedawali swoje wyroby albo pracowali (Młynarczyk 2013: 138).

²² *Huncfot* ‘łobuz, hultaj, chuligan’.

²³ *Kapudrok* ‘surdut z połami’.

472), koło Czeskiego Cieszyna, obecnie poza granicami Polski (Těrlicko), zob. Mrózek 1984: 52;

Istoś ‘naprawdę’ je z Błyndowic, że tak szpatnie mówisz; Istoś je z Błyndowic, że tak smerdzisz czoskym – Błędownice to miejscowość na Śląsku zaolziańskim znana z uprawy czosnku (NKP I 116); **Istoś ‘naprawdę’ je z Błyndowic, że tak szpatnie mówisz; Istoś je z Błyndowic, że tak śmierdzisz czoskym** – Błędownice to miejscowość koło Frydka po stronie czeskiej (Rospond 1974: 472); **Błyndowskóm omastóm go czuć** – Błędownice to miejscowość na Śląsku zaolziańskim znana z uprawy czosnku (NKP I 116²⁴); obecnie: Błędownice Górne (Horní Bludovice), sąsiadujące z Cierlickiem oraz Błędownice, dawniej Błędownice Dolne (Dolní Bludovice), dziś część miasta Hawierzów (Haviřov) – zob. Mrózek 1984: 41;

Ożeniłby sie, dyby nie było gospód we Wrysztocie – Rospond wyjaśnia krótko: Frysztat, po stronie czeskiej (Rospond 1974: 472). Jest to miejscowość na Śląsku Cieszyńskim (NKP III 945), do 1948 roku samodzielne miasto, potem część miasta Karwina (Fryštát), zob. Mrózek 1984: 67.

Jeśli chodzi o realia życia, których ślady widoczne są w wymienionych frazematkach, to podkreślić należy: ośrodki administracji – w dużej i w mniejszej skali (Cieszyn jako dawną stolicę dóbr arcyksiążęcych, Wierzniowice jako siedzibę landratu), rozwój przemysłu (Ostrawa, Dębowiec, Stare Hamry), kolejnictwa (Bogumin, Pietrowica), zinstytucjonalizowaną opiekę nad umysłowo chorymi (zakład dla umysłowo chorych w Opawie, ośrodek dla upośledzonych dzieci prowadzony [?] przez Babiszów w Dzieńmorowicach), szkolnictwo (seminarium nauczycielskie w dzielnicy Cieszyna Bobrek), więziennictwo (Mirów), rolnictwo (folwarki w okolicach Lutyni, uprawa czosnku w Błędownicach), rzemiosło (miotlarstwo w Gródku), handel (jarmarki w Klinkowicach), sytuację wyznaniową i życie religijne (stosunki między katolikami a protestantami, ośrodki kultu religijnego), odmienności w moście mieszkańców sąsiednich miejscowości. Prócz wymienionych elementów w obrazie „małej ojczyzny” udział ma kultura duchowa. Niewykluczone, że przysłowie **Na wierzniowskiej grobli hujstali sie diobli** jest pogłosem wierzeń ludowych o diabłach wodnych czy wodnikach. Inne przysłowie to najpewniej pogłos pieśni ludowych z okolic Stonawy oraz Skoczowa: **Czas do domu, czas, zamyko sie las: zamyko sie na trzi granie, czas do domu stonowianie!; Zamyko sie na trzi granie, czas do domu skoczowianie.**

Jak już wspomniałam, oprócz nazw miejscowości oraz nazw ich części (czyli nazw przedmieść i nazw folwarków) w zgromadzonych

²⁴ Jerzy Treder oprócz tego frazeologizmu podaje jeszcze inny, opatrując oba wyjaśnieniem – Błędownice na Zaolziu słyną z uprawy czosnku: **być z Błyndowic** (Treder 2005b: 69).

frazeologizmach i przysłowiaich będących obrazem Śląska Cieszyńskiego występują również: nazwa szczytu górskiego oraz nazwa rzeki.

Oronim pojawia się we frazeologizmie **być fararzem na Praszywej** ‘?': *Ón bydzie farożym* [! – RD] *na Praszywej* (Przymuszała 29). Praszywa to szczyt w Beskidzie Śląsko-Morawskim na Śląsku Cieszyńskim, położony 843 metry n.p.m., znajduje się w Czechach (Prašivá)²⁵. Być może cytowane powiedzenie miało żartobliwy lub ironiczny charakter i odnosiło się do kogoś, kto miał zbyt wygórowane ambicje („bycie proboszczem” na pustkowiu, w terenie niezamieszkałym, tj. bez parafian). Znaczenie tego frazeologizmu, występującego w powiedzeniu pochodzącym ze zbioru Ondrusza, podaje NKP: *Ón bydzie farożym na Praszywej* ‘tzn. pastuchem’ (NKP I 561).

Ten sam oronim jest komponentem innego żartobliwego powiedzenia: **Na Praszywej kościół z jedli**, które przez Ondrusza zanotowane zostało również z innymi toponimami, tym razem z nazwami miejscowości: **W Gutach kościół z jedli**; **W Siedliszczu kościół z jedli**. Autorzy NKP tłumaczą: „Jest to koncept góralski polegający na grze słów: z jedli znaczy tu z jodły” (NKP II 158²⁶), czyli żart językowy z wykorzystaniem homonimów częściowych: *zjedli* (od *zjeść*), gwar. z *jedli* (od *jodła*). W przytoczonych formach wariantywnych tego humorystycznego powiedzenia występują nazwy następujących miejscowości: **Guty** – miejscowość, a od 1980 roku część miasta Trzyniec w powiecie Frýdek-Místek w Republice Czeskiej (Guty); **Siedliszcze** (Sedliště) – wieś w tym samym powiecie, koło miasta Frýdek-Místek, zob. Mrózek 1984: 76, 158.

Hydronim, w tym przypadku nazwa rzeki, pojawia się w dwóch powiedzeniach pochodzących ze zbioru Ondrusza: **Do tego czasu jeszcze mocka ‘dużo’ wody w Olzie upłynie** (Rospond 1974: 472) (NKP III 731²⁷); **Toć sie też chyba Olza ku góróm obróci** ‘o czymś niezwykłym, niebywałym’ (NKP II 731). Olza ma źródła na zachodnich stokach grzbietu Beskidu Śląskiego, koło Istebnej. Jest prawym dopływem Odry, wpada do niej na północ od Bogumina, koło wsi Olza. Rzeka ta zajmuje poczesne miejsce w kulturze duchowej mieszkańców Śląska Cieszyńskiego. Pieśń „Płyniesz, Olzo, po dolinie”, ze słowami Jana Kubisza, jest uznawana za nieoficjalny hymn Śląska Cieszyńskiego²⁸.

²⁵ Mniej prawdopodobne jest, że w przysłowiu zapisanym przez Józefa Ondrusza została przywołana nazwa innego obiektu topograficznego: rozległego masywu górskiego w Niżnych Tatrach na Słowacji (Prašivá), w którym znajduje się szczyt o tej samej nazwie (1652 m n.p.m.).

²⁶ Na Podhalu komponentem powiedzenia jest inny toponim: *W Kościelisku kościół z jedli*.

²⁷ Por. *Wiele jeszcze wody w Wiśle upłynie* oraz z *Ogniem i mieczem* Henryka Sienkiewicza: *Dużo wody w Dnieprze upłynie*.

²⁸ [https://pl.wikipedia.org/wiki/Olza_\(rzeka\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Olza_(rzeka)) (dostęp: 29.06.2015).

Górny Śląsk to wschodnia część Śląska, mająca wielkoprzemysłowy charakter. Śląsk Opolski stanowi część zachodnią (wydzielaną w opozycji do części wschodniej), leżącą w granicach historycznego Górnego Śląska.

We frazeologizmach i przysłowiaach zostały przywołane następujące toponimy Górnego Śląska oraz Śląska Opolskiego: *Racibórz* [*raciborsko*], *Pszów*, *Rybnik*, *Bełk*, *Pszczyna* [*Pscyna*], *Zawiszć*, *Zazdrość*, *Gardawice*, *Łaziska*, *Kryry*, *Wyry*, *Mizerów*, *Bytom*, *Imielin*, *Chełm Śląski* [*Chełm*], *Siewierz*, *Koziegłowy*, *Toszek*, *Mikołuszka* [*Mikołóżka*], *Solarnia*, *Hanusek*, *Olesno*, *Dobrodzień*, *Lubliniec* [*Lubieniec*], *Dyrdy*, *Leśnica*, *Prószków*, *Paczków*.

Oto odpowiednie jednostki:

trapi kogoś raciborska ‘ktoś ma biegunkę’: *Tropi go raciborsko* (Przymuszała 420) – Racibórz to prastary gród leżący na ważnym szlaku handlowym prowadzącym przez Bramę Morawską, obok Opola jedna z historycznych stolic Górnego Śląska. Miasto nad rzeką Odrą;

katolik z Pszowa ‘religijnie obojętny’ (Wallis 58) – w Pszowie, mieście koło Wodzisławia Śląskiego, znajduje się jedno z większych sanktuariów maryjnych na Górnym Śląsku. Kościół pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Marii Panny jest pielgrzymkową świątynią maryjną, pochodzi z pierwszej połowy XVIII wieku;

Tyś może z Rybnika? ‘możesz ty z zakładu umysłowo chorych’ (Wallis 117); **Łón należy do Rybnika** ‘niemądry’ (Wallis 74); **Byłby dobry w Rybniku głupich zabawiać** (Wallis 24) – w Rybniku jest zakład dla umysłowo chorych (NKP III 113); **odwieżą mje na Gliwicką** ‘zaraz zwariuję’ (zasłyszane) – wspomniany przez autorów NKP szpital psychiatryczny mieści się przy ulicy Gliwickiej, działa od 1886 roku²⁹;

Byłby dobry do Bełku łój kopać – Bełk – wieś w powiecie Rybnik (Wallis 24). Stanisław Wallis podaje, że to powiedzenie zostało zapisane w powiecie pszczyńskim (jw.). Można zatem przypuszczać, że dowodzi istnienia niesnasek między mieszkańcami sąsiednich powiatów: pszczyńskiego i rybnickiego. Por. **Byłby dobry iść na Dyrdy łój dziubać** [zob. niżej];

Łón [łóna] z Pscyny, kaj te psoły bzyncóm – ogólne powiedzenie poza powiatem pszczyńskim (Wallis 74) – Pszczyna to miasto na Górnym Śląsku. Ze względu na to, że gwary ziemi pszczyńskiej należą do językowego pogranicza śląsko-małopolskiego, w niektórych z nich występuje mazurzenie, w innych – sąsiadujących z gwarami południowośląskimi – mazurzenie nie występuje³⁰. W powiedzeniu, które ma żartobliwy, ale i prześmiewczy charakter (jak podaje Wallis, używane jest przez mieszkańców sąsiednich

²⁹ <http://www.psychiatria.com/index-onas-historia.htm> (dostęp: 29.06.2015).

³⁰ Zob. Synowiec 2000: 29–31.

powiatów), nieprzypadkowo zastosowano tę wyraźną cechę wymowy gwarowej;

Ja ['tak' – R.D.], **kieby nie było Zawiści i Zazdrości, toby Gardawice były wielkim miastem** (Wallis 50) – Gardawice to miejscowość koło Mikołowa i Orzesza, obecnie dzielnica tego ostatniego miasta. Dzielnicami Orzesza są też Zawiść oraz Zazdrość, dawniej samodzielne miejscowości³¹. Dwa ostatnie toponimy są nazwami metaforycznymi, co niewątpliwie wpłynęło na powstanie tego żartobliwego powiedzenia – podobnie zresztą jak kolejnego;

Żeby nie Zazdrość i Zawiść, byłoby bliżej do Łazisk (zasłyszane) – powiedzenie używane przez mieszkańców Suszca. Obie miejscowości dziś znajdują się w granicach administracyjnych Orzesza, Zawiść i Zazdrość leżą na trasie z Suszca do Łazisk. Łaziska to miasto koło Orzesza i Mikołowa, jego administracyjną nazwą jest Łaziska Górne (Łaziska Dolne oraz Łaziska Średnie stanowią części tego miasta), zob. SENGŚ VII;

Bez Kryry na Wyry do Mizerowa 'o kimś, kto bezmyślnie planuje drogę, kto nadkłada drogi, jedzie okrężną drogą, długo coś załatwia; o kimś, kto jeździ bez celu' (zasłyszane)³² – z Suszca do Kryr prowadzi prosta, krótka droga (kolejną miejscowością na tej trasie jest Mizerów), a Wyry to miejscowość położona zupełnie w innym kierunku, w stronę Łazisk, w powiecie mikołowskim. Powiedzenie znane jest w okolicach Suszca, bywa używane także w znaczeniu ogólniejszym: 'chaotyczne działania związane z przemieszczaniem się w jakimś terenie';

Czy sie pytóm, kaj jest Bytóm 'gdy ktoś daje odpowiedź niestosowną do pytania' (Wallis 34) – Bytom to jedno z większych miast na Górnym Śląsku;

Jak Kolumb odkrył Amerykę, to tam pampón ['bogaty gospodarz' – R.D.] **z Imielina handlował sianem** (Wallis 50) – Imielin to miasto koło Mysłowic i Jaworzna;

Kiedy Kolumb odkrył Amerykę, to już tam stali pampón z Chełma z sianem, a Żyd z cytrynami (Wallis 60) – toponim **Chełm** odnosi się do miejscowości koło Mysłowic. Oficjalną, administracyjną nazwą tej miejscowości jest *Chełm Śląski*;

Kradnij, zabijaj, Siewierz omijaj (Wallis 63). NKP podaje takie oto zapisy tego przysłowia pochodzącego ze zbiorów przysłów śląskich Józefa Lompy;

³¹ Mało prawdopodobne, by toponim *Zawiść* użyty w tym powiedzeniu odnosił się do miejscowości leżącej koło Tychów, która obecnie jest częścią miasta, lub do innych miejscowości noszących tę samą nazwę (zob. SENGŚ XVI 121–122).

³² Por. *jechać z Krakowa do Warszawy na Lublin*; kasz. *z Pucka / ze Sławoszëna na Karwiã / Kartuzë do Gduńska jachac* 'jechać gdzie okrężną drogą, długo coś załatwiać'; por. też z okolic *Łęczycy droga jak na Bałdrzychów do Rzymu* (Treder 2005b: 70).

Kradnij, zbijaj [‘morduj’ – RD], **Siewierz mijaj**; **Kradnij, zbijaj, Kozięgłowy mijaj** (NKP II 192) – Siewierz to miasto koło Będzina, a Kozięgłowy to miejscowość koło Myszkowa, obecnie w województwie śląskim (miejscowości o nazwie *Kozięgłowy* znajdują się również w Wielkopolsce i na Mazowszu). Historycznie obie miejscowości przynależą do Małopolski. Kazimierz Wójcicki, a także Samuel Adalberg odnotowali przysłowie z toponimem *Kraków*: *Kradnij, rozbijaj, ale Kraków mijaj*. Autorzy NKP wyjaśniają: W tych miastach działały sądy specjalne do ścigania przestępców (NKP II 192);

Z jakiej żeście to wsi? Z Toszka! Dajcież tabaczkę z różką! (Wallis 128) (NKP III 525); **Skądęście? – Z Toszka. – Dajcież tabaczkę z różką!** – Toszek to miejscowość w powiecie gliwickim na Śląsku (NKP III 525³³). Być może była dawniej znana z uprawy tytoniu?

Na Mikołóźce ‘Mikołuszcze’³⁴ **chłop na gruszcze** (Wallis 79) – Mikołuszcza to miejscowość koło Tarnowskich Gór³⁵. Obecnie jej oficjalną, administracyjną nazwą jest *Mikołeska*, a dawna nazwa *Mikołuszcza* jest nazwą potoczną tej wsi, położonej blisko miejscowości Tworóg (SENGŚ VIII 14);

Na Solarni konia darli, a w Hanusku go żeżarli (Wallis 80) – Hanusek to wieś w powiecie Tarnowskie Góry, Solarnia zaś to wieś w powiecie Lubliniec (Rospond 1974: 471). Bardziej szczegółowe informacje podaje SENGŚ: Hanusek – wieś w gminie Tworóg, Solarnia – kolonia należąca do Boruszowic w gminie Tworóg (SENGŚ IV 7, XII 144–145);

Diabeł zostawił w Oleśnie pychę, w Dobrodzieniu pieniądze, a w Lubliniecu ‘Lubliniecu’ **rzędy** (Wallis 35) (NKP II 730) – zapis tego przysłowia w NKP został opatrzony następującym objaśnieniem: Dobrodzień, Lubieniec (Lubliniec) i Oleśna to miejscowości na Górnym Śląsku (NKP II 730). Ostatni toponim w NKP został najpewniej błędnie zrekonstruowany. Toponimu *Oleśna* nie odnalazłam w wykorzystywanych w tym artykule opracowaniach ani w urzędowym wykazie polskich miejscowości. Moim zdaniem w cytowanym przysłowiu występuje nazwa miasta nad rzeką Stobrawą *Olesno* – historycznie należącego do Górnego Śląska, obecnie w województwie opolskim, dawniej – w częstochowskim, zob. Borek 1972: 26. Dobrodzień to miasto koło Olesna, dawniej w województwie częstochowskim, obecnie – opolskim. Lubliniec zaś to miasto dawniej w województwie częstochowskim, obecnie – śląskim, historycznie leży na Górnym Śląsku;

³³ Drugi w kolejności zapis (z NKP) pochodzi ze zbioru Lompy.

³⁴ Pod takim hasłem to powiedzenie zostało zapisane w Indeksie do *Słownika* Wallisa, który sporządził Stanisław Drewniak.

³⁵ Zob. <http://parafia-boruszowice.pl/ogloszenia/2-uncategorised/17-historia-parafii> (dostęp: 29.06.2015). Tu też mowa o miejscowości Hanusek.

Byłby dobry iść na Dyrdy łój dziubać – Dyrdy wieś w powiecie Lubliniec (Wallis 24³⁶). Por. **Byłby dobry do Bełku łój kopać** [zob. wyżej];

lecą jak szewcy do Leśnicy (Wallis 71) – wsi o nazwie *Leśnica* jest w całej Polsce dość dużo, jedna z nich znajduje się koło Cieszyna (Rospond 1974: 471). Fakt, że przywołany frazeologizm pochodzi ze zbioru przysłów pochodzących z Górnego Śląska, przemawia jednak za tym, by toponim odnosić do miejscowości leżącej koło Lublińca;

glinę deptać w Prószkowie obelż. ‘o młodzieńcu: być niezdolnym do służby wojskowej’: *łon gliną depto^h f Prósko^{ve}* (Przymuszała 146) – Prószków to nazwa miasta znanego między innymi z manufaktury fajansu, nazywanej też fabryką fajansów, która prowadziła produkcję od 1763 roku do lat pięćdziesiątych XIX wieku. W czasach koniunktury w fabryce pracowało blisko 80 osób, do produkcji używano gliny z urobisk w Strzeleckach, Zimnicach Wielkich, Chrzęszczycach i Prószkowie³⁷. Prószków oraz pozostałe przywołane miejscowości leżą na Opolszczyźnie, historycznie na Górnym Śląsku (zob. SENGŚ XI 20, XIII 95, XVI 152, II 25; Borek 1988: 134, 202, 186, 168);

Zostaniesz starą panną i pójdziesz do Paczkowa wieże myć – to żartobliwe, ale i ironiczne powiedzenie kierowali do zbyt wybrednych dziewczyn kawalerowie, dziewczyna odpowiadała na nie: *Wiem, że chciałbyś drabinę potrzymać*³⁸. Paczków od swojego zarania był grodem warownym (Borek 1972: 101), w połowie XIV wieku miasto otoczono podwójnym pierścieniem murów obronnych³⁹. Legenda mówi, że w nieużywanych już basztach oraz w zakamarkach murów obronnych zagnieżdżyły się niezliczone stada kawek, a pobrudzone ich odchodami mury miejskie stały się tematem złośliwego powiedzenia⁴⁰.

³⁶ Zapisane w innej miejscowości tego samego powiatu: Koszęcin w powiecie Lubliniec.

³⁷ <https://pl.wikipedia.org/wiki/Prószków> (dostęp: 29.06.2015).

³⁸ <http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/6792,paczkow-baszy--kawki-i-panny.html> (dostęp: 9.10.2015).

³⁹ To z czasem spowodowało, że Paczków był nazywany (i jest nadal) *polskim Carcassonne*. Wydarzenia z początku XVII wieku (epidemia cholery w latach 1603–1607, następnie wojna trzydziestoletnia 1618–1648, a także pożar Paczkowa w 1634 roku) doprowadziły do upadku miasta, co zostało utrwalone w siedemnastowiecznym przysłowiu **Szukaj mnie w Paczkowie**, które odnosiło się do miejsca wyludnionego, gdzie trudno znaleźć jakiegokolwiek człowieka, zob. <http://www.paczkow.pl/o-paczkowie/historia-miasta> (dostęp: 9.10.2015).

⁴⁰ <http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/6792,paczkow-baszy--kawki-i-panny.html> (dostęp: 9.10.2015).

Na Śląsku Opolskim Paczków jest znany jako *Miasto Kawek*, zob. <https://podrozezmama-itata.wordpress.com/2014/05/26/paczkow-czyli-wizyta-w-polskim-carcassone/> (dostęp: 9.10.2015).

Na obraz „małej ojczyzny” zrekonstruowany na podstawie frazeologizmów i przysłów pochodzących z Górnego Śląska oraz ze Śląska Opolskiego składają się takie elementy jak: życie religijne (m.in. sanktuarium pielgrzymkowe w Pszowie), odmienne cechy gwarowe występujące w mowie mieszkańców różnych śląskich miejscowości, niesnaski między mieszkańcami miejscowości sąsiednich, innego rodzaju przejawy życia obyczajowego (kradzieże i przestępstwa), działalność rzemieślnicza i handlowa, praca w zakładach przemysłowych (manufaktura fajansu w Prószkowie). Nie ma natomiast śladów ciężkiej pracy w kopalniach i hutach zlokalizowanych na Górnym Śląsku, co nie dziwi, biorąc pod uwagę to, że znaczna część polskiej frazeologii i paremiologii ma swe źródło w kulturze ludowej, a nie miejskiej, wielkoprzemysłowej.

Jak można się było spodziewać (por. Jaracz 2003: 458), w zaprezentowanych do tej pory frazeologizmach i przysłowiaach – ze wszystkich części Śląska – występują toponimy będące nazwami:

1) ośrodków administracyjnych: w dużej skali – Cieszyn, Racibórz, Bytom, w mniejszej – Wierzniewice; sądowych: Siewierz, Koziegłowy; przemysłowych: Polska Ostrawa, Dębowiec, Stare Hamry; komunikacyjnych: Bogumin, Pietrowica; oświatowych: Bobrek (dzielnica Cieszyna);

2) miejsc kultu religijnego (protestanckiego i katolickiego), pielgrzymek (katolickich): Frydek, Wyżnia Brona (dzielnica Cieszyna), Szonów, Pszów, ale także Piekary, Góra Świętej Anny, Kalwaria – por.:

chodzić na pącie / na pąc / na pielgrzymkę ‘pielgrzymować’: *Chodziła na pącie do Frydku, na Kalwaryj*; *My x⁴⁰ozymy na pęlgżimka do Pękora*; **Ludźe chodzům na punc dojszyntej Anny** (Przymuszała 61) – Frydek, Piekary, Góra Świętej Anny, zwana też *Kalwarią*, to znane miejsca pielgrzymkowe odpowiednio na Śląsku Cieszyńskim, na Górnym Śląsku i na Śląsku Opolskim⁴¹; por. **W miesiąc Marii** [w maju – RD] **jak na Kalwarii śpiewają skowronki nabożne koronki** (Wallis 120⁴²); **kiwać się jak Żyd na Kalwarii**

⁴¹ Frydek to niegdyś jedno z największych miast w Księstwie Cieszyńskim (obecnie Frýdek-Místek), od drugiej połowy XVIII wieku najważniejszy ośrodek pątnicy Śląska Cieszyńskiego, za sprawą ukończonego w 1759 roku kościoła Najświętszej Marii Panny.

W Piekarach Śląskich od drugiej połowy XVII wieku rozwijał się kult cudownego obrazu Matki Boskiej Przedziwnej, od końca XX wieku zwanej też Matką Sprawiedliwości i Miłości Społecznej. Po dziś dzień Bazylika Matki Bożej jest największym miejscem pielgrzymkowym Górnego Śląska.

Góra Świętej Anny to najważniejsze sanktuarium Śląska Opolskiego – Sanktuarium Świętej Anny Samotrzeciej, miejscem pielgrzymkowym stało się w drugiej połowie XVII wieku, odkąd osadzeni zostali w nim franciszkanie.

⁴² Przysłowie zanotowane w miejscowości Góra Świętej Anny, powiat Strzelce Opolskie. W indeksie do *Słownika* Wallisa *Kalwaria* została objaśniona jako ‘miejsce odpustowe’.

‘przysypiając, przechylać się raz w jedną, raz w drugą stronę, kołysać się’: *cůs tak kłámés* (‘drzemiesz’), *kíveš še jag žyd na kalvaryji* (Przymuszała 187);

3) miejscowości słynących z czegoś, na przykład z jarmarków: Klinkowice, Leśnica; z określonych wyrobów: Gródek; z uprawy określonych roślin: Błędowice;

4) miejscowości cieszących się złą sławą, najczęściej z powodu znajdującego się tam szpitala wariatów⁴³ czy przytułku dla upośledzonych umysłowo dzieci: Opawa, Rybnik, Dziećmorowice, bądź więzienia: Mirów.

We wszystkich do tej pory przywołanych frazeologizmach i przysłowiacz występowwały toponimy będące nazwami realnie istniejących miejsc. Czasem ich użycie jest związane z grą słów, jak w przysłowiacz, w których dochodzi do apelatywizacji nazw kulturowych, metaforycznych *Zazdrość*, *Zawiść*: **Ja, kieby nie było Zawiści i Zazdrości, toby Gardawice były wielkim miastem; Żeby nie Zazdrość i Zawiść, byłoby bliżej do Łazisk**, czy jak w ironicznym lub żartobliwym powiedzeniu: **Zaś go majóm w Szónowie radzi**; także **Majóm go w Szónowie radzi** ‘wszy go gryzą’. Bywało ono używane w funkcji eufemizmu (podobnie jak inne prezentowane jednostki – środkiem eufemizowania jest w nich antonomazja z wykorzystaniem podobnego brzmieniowo toponimu⁴⁴). Bywa, że w tej grze językowej toponim nie uczestniczy, mimo że w danej jednostce występuje: **Na Praszywej / w Gutach / w Siedliszczu kościół z jedli**.

W niektórych jednostkach – mających żartobliwy charakter – toponimy zostały wyzyskane do zbudowania rymu: **Czy sie pytóm, kaj jest Bytóm; Z jakiej żeście to wsi? Z Toszka! Dajcież tabaczki z różka!; Skądęście? – Z Toszka. – Dajcież tabaczki z różka!; Na Mikołóźce chłop na gruszcze; Na Solarni konia darli, a w Hanusku go zeżarli**.

Podobna sytuacja występuje w powiedzeniu **Do Azot i nazod** ‘odpowiedź na pytanie wścibskiego człowieka o cel wyjścia, wyjazdu, odpowiedź na pytanie: *Kaj idziesz?, Kaj jedziesz?*’, także w znaczeniu ‘nigdzie’ (zastyksane). Nie chodzi tutaj o przywołanie konkretnego miejsca, lecz o zbudowanie rymu z użyciem nazwy miejscowej⁴⁵. Por. **Na landrat do Wyrzniowic** [zob. wyżej].

⁴³ Por. *jakby uciekł z Tworek / Kobierzyna / Drewnicy* ‘wariat, szalony, niespełna rozumu, chory psychicznie’ (Szutkowski 2009: 280). Zob. Chlebda 2000: 254 (przypis 19); Szerszunowicz 2007: 256; Szerszunowicz 2011: 263.

⁴⁴ Podobnie jak we frazeologizmie *jechać do Rygi przez Ząbkowice* ‘wymiotować’ (zastyksane).

⁴⁵ O tym, że niektóre z nazw miejscowości (a także niektóre z nazw osobowych) znalazły się we frazeologii raczej przypadkowo, pisał Treder (2005b: 65).

Osobną grupę stanowią nazwy fikcyjnych miejscowości, tj. niemające żadnego realnego odniesienia (niemające odniesienia do żadnej realnie istniejącej miejscowości). Są to takie toponimy jak: *Cieplice*, *Pyrczyce*, *Łózkowice*, *Pierzynowice*. Zostały użyte – żeby zbudować odpowiednie aluzje – w następujących frazeologizmach i powiedzeniach:

wybierać się / zastrajać się / zbierać się jak gęś / sójka / wrona do Ciepliac ‘zwlekać z wyjazdem; odkładać ciągle podróż; wybierać się gdzieś opieszale, niechętnie; guzdrać się’: *Stroji sie jak sojka do Ciepliac*; **stroić się jak sójka do Ciepliac** ‘wybierać się długo w drogę’: *Stroji sie jak sojka do Ciepliac* (Przymuszała 406);

idź do Pyrczyc tylko w rozkaz. ‘idź precz, nie pokazuj się na oczy, przepadnij bez śladu, wynoś się (?)’: *Idź do Pyrczyc!* (Przymuszała 162); **Idź do Pyrczyc** ‘szorstka odprawa w sensie: idź precz, nie gadaj głupstw’ (NKP II 1159) – nie ma takiej miejscowości – ze znakiem zapytania – pisze, komentując to powiedzenie (zapisane w zbiorze Ondrusza), Rospond (Rospond 1974: 472). NKP podaje, że *Pyrczyce* to nazwa fikcyjna od *pyrczeć* ‘gadać’ (NKP II 1159). Kazimierz Długosz oprócz *Pyrczyc* jako nazwy fikcyjne wymienia też *Łózkowice* i *Pierzynowice* (Długosz 1993: 257). Por. **idź do Grójca po mores** [zob. wyżej];

iść do Łózkowic na bal żart. ‘iść spać’; **iść do Łózkowic pod Pierzynowice** żart. ‘ts.’ (Przymuszała 163) (NKP II 298).

W odniesieniu do obu zaprezentowanych wyżej grup humorystycznych nazw miejsc Małgorzata Jaracz posługuje się pojęciem *nazwy fikcyjne*, czyli niemające desygnatu w realnej rzeczywistości, jednocześnie wydzielając wśród nich podgrupę: nazwy o funkcji poetyckiej, estetyzującej (Jaracz 2003: 450–451).

Na koniec warto dodać, że elementem składającym się na obraz „małej ojczyzny” są również powiedzenia o mieszkańcach jednej z sąsiednich miejscowości traktowanej jako siedlisko głupców. Na Górnym Śląsku taka rola przypadła Markłowicom – miejscowości koło Wodzisławia Śląskiego⁴⁶, na przykład: **Na zime w Markłowicach asfalt zwijają** (zasłyszane). W Małopolsce tę rolę odgrywają Osiek i Pacanów (SFP 287–288). Tego typu powiedzenia (oraz żarty, anegdoty) znane są zresztą w całej Polsce, a budowane są z wykorzystaniem odpowiedniej dla regionu, w którym funkcjonują, nazwy miejscowej⁴⁷.

Przegląd zgromadzonego materiału dowiódł, że częściej we frazeologizmach i w paremiach wykorzystywany jest toponim niż derywat onomastyczny, przy czym najczęstszym typem toponimu jest ojkonim – nazwa

⁴⁶ Por. Markłowice – obecnie część miasta Cieszyn.

⁴⁷ Zob. Chlebda 2000: 253.

terenu zamieszkałego przez człowieka⁴⁸. Wynika to z tego, że frazeologia i paremiologia mają charakter antropocentryczny. Biorąc pod uwagę konkretne miejsca, które odpowiadają wykorzystanym w prezentowanych jednostkach toponimom, to obrazują one najbliższy świat w małej (nazwy małych miejscowości, wsi i ich części), a także w większej skali (nazwy miast i ich części). Szerszy – w sensie geograficznym – zasięg komunikacyjny oraz większą możliwość odnotowania w słownikach miały te drugie jednostki. Moim celem było ukazanie zarówno jednych, jak i drugich. W sumie dzięki zgromadzonym śląskim gwarowym frazeologizmom i przysłowiom udało się zaprezentować blisko siedemdziesiąt różnych toponimów.

Forma toponimów występujących we frazeologizmach i w przysłowiach jest znakiem czasów (np. polskie nazwy miejscowości leżących dziś poza granicami Polski). W niektórych jednostkach frazeologicznych i paremiologicznych utrwały się nazwy miejscowe w gwarowej postaci, przede wszystkim fonetycznej: *Wysznia Bróna, Dymbowiec, Stónawa, Polsko Ostrawa, Szónów, Wyrzniowice, Blyndowice, Wrysztot, Bytóm, Pscyna, Proskow*, rzadziej morfologicznej: *Lubieniec, Pietrowica*. W jednej – nazwa dawna, współcześnie oficjalnie nieużywana (kwalifikowana jako potoczna): *Mikołuszka*, gwar. *Mikołóžka*.

Realia, dzięki którym poszczególne toponimy zapisały się we frazeologii i w paremiologii, niejednokrotnie straciły na aktualności, na przykład Dębowiec jest dziś ośrodkiem wypoczynkowym (źródła solankowe), a nie ośrodkiem wydobycia gazu ziemnego.

Wiele spośród prezentowanych jednostek realizuje ogólniejszy schemat, który wypełniają różne komponenty toponimiczne, zresztą nie tylko z obszaru Śląska. Wiele jednostek ma wartość eufemistyczną – dzięki zastosowaniu wspomnianej już antonomazji.

Osobnym zagadnieniem jest obecność w prezentowanym materiale toponimicznym nazw osobowych. Są to albo nazwania konkretnych, żyjących kiedyś osób: *Szeliga w Pilarze, Weleszdorf w Mostach*, a zapewne i *Buchta – chłop z Cierlicka*, albo określenia ogólne: *pampón z Imielina / pampón z Chełma, katolik z Pszowa* (w metaforycznym, ironicznym znaczeniu). Ale to już temat na oddzielną analizę.

⁴⁸ Podobną konstatację sformułował Szutkowski, pisząc o nazwach miejsc, które „są najbliższe człowiekowi i stanowią jego przestrzeń życiową” (Szutkowski 2009: 281).

Aneks

Indeks toponimów będących komponentami omówionych w artykule frazeologizmów i przysłów (obejmujący nazwy autentyczne oraz nazwy fikcyjne)

1. *Azoty*
2. *Bełk*
3. *Bezdzięk*
4. *Błądowice [Blyndowice]*
5. *Bobrek*
6. *Bogumin*
7. *Bytom*
8. *Chełm Śląski [Chełm]*
9. *Cieplice*
10. *Cierlicko*
11. *Cieszyn*
12. *Dębowiec [Dymbowiec]*
13. *Dobrodzień*
14. *Dyrdy*
15. *Dzieńmorowice*
16. *Frydek*
17. *Frysztat [Wrysztot]*
18. *Gardawice*
19. *Grodziec*
20. *Gródek*
21. *Grójec*
22. *Guty*
23. *Hanusek*
24. *Imielin*
25. *Kalwaria*
26. *Klinkowice*
27. *Koziegłowy*
28. *Kryry*
29. *Leśnica*
30. *Lubliniec [Lubieniec]*
31. *Łaziska*
32. *Łózkowice*
33. *Markłowice*
34. *Mikołuszka [Mikołózka]*
35. *Mirów*
36. *Mizerów*

37. *Mosty*
38. *Olesno*
39. *Olza*
40. *Opawa*
41. *Ostrawa* [*Polsko Ostrawa*]
42. *Paczków*
43. *Pierzynowice*
44. *Pilar*
45. *Piotrowice* [*Pietrowica*]
46. *Pogwizdów*
47. *Praszywa*
48. *Prószków*
49. *Pszczyna* [*Pscyna*]
50. *Pszów*
51. *Pyrczyce*
52. *Racibórz*
53. *Rybnik*
54. *Siedliszcze*
55. *Siewierz*
56. *Skoczów*
57. *Solarnia*
58. *Stare Hamry*
59. *Stonawa* [*Stónawa*]
60. *Szonów* [*Szónów*]
61. *Toszek*
62. *Trojan*
63. *Wierzniowice* [*Wyrzniowice*]
64. *Wiry*
65. *Wyżnia Brona* [*Wysznia Brona, Wysznia Bróna*]
66. *Zawiść*
67. *Zazdrość*

Bibliografia

- Adamowski J., 2005, *Językowo-kulturowy obraz miast polskich zawarty w przysłowia*ch, „*Twórczość Ludowa*”, nr 1/4, s. 30–37.
- Biolik M., 1993, *Nazwy własne w mazurskich pieśniach ludowych z XIX wieku*, [w:] *Onomastyka literacka*, red. M. Biolik, Olsztyn, s. 247–252.
- Biolik M., 2010, *Nazwy własne w użyciu pragmatycznym*, [w:] *Nazwy własne a społeczeństwo*, red. R. Łobodzińska, t. I, s. 49–59.

- Bizior R., 2014, *Częstochowa w przysłowiaach – o językowo-kulturowym obrazie miasta*, [w:] *Parémie národů slovanských VII*, red. E. Mrhačová, U. Kolberová, Ostrawa, s. 49–56.
- Borek H., 1972, *Opolszczyzna w świetle nazw miejscowych*, Opole.
- Borek H., 1988, *Górny Śląsk w świetle nazw miejscowych*, Opole.
- Bystron J.S., 1933, *Przysłowia polskie*, Kraków [szczególnie rozdział VI: *Kraje i ludzie*, s. 158–212].
- Bystron J.S., 1977, *Warszawa*, Warszawa.
- Chlebda W., 2000, *Ile jest „Mławy” w Mławie? Pochodne nazw własnych w językowym obrazie świata Polaków*, [w:] *Językowy obraz świata i kultura*, red. A. Dąbrowska, J. Anusiewicz, Wrocław, s. 247–259 (Język a Kultura, t. 13).
- Cieślíkowa A., 1999, *Nazwy własne w procesie rekonstrukcji obrazu dawnego świata*, [w:] *Przeszłość w językowym obrazie świata*, red. A. Pajdzińska, P. Krzyżanowski, Lublin, s. 269–276.
- Czeszewski M., Foremniak K., 2011, *Ludzie i miejsca w języku. Słownik frazeologizmów eponimicznych*, red. M. Bańko, Warszawa.
- Długosz K., 1993, *Nazwy miejscowe w przysłowiaach*, [w:] *Onomastyka literacka*, red. M. Biolik, Olsztyn, s. 253–259.
- Dźwigoł R., 2014, *Pieśni ludowe z Suszca i okolic – „mała ojczyzna” a reszta świata*, [w:] *Lubelska pieśń ludowa na tle porównawczym*, red. J. Bartmiński, B. Maksymiuk-Pacek, Lublin, s. 287–299.
- Hosák L., Šrámek R., 1980, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*, t. II, Praha.
- Jaracz M., 2003, *O nazewnictwie geograficznym we frazeologii (na podstawie „Nowej księgi przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich” pod red. Juliana Krzyżanowskiego). Rekonesans badawczy*, [w:] *Metodologia badań onomastycznych*, red. M. Biolik, Olsztyn, s. 447–456.
- Jaracz M., 2003, *Stereotyp onimiczny w przysłowiaach polskich*, [w:] *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, t. II, Szczecin, s. 113–123.
- Malicki J., 1999, *Zapis i interpretacja doświadczeń przeszłości w nazwach miejscowych. Z problematyki toponimii śląskiej w języku czeskim*, [w:] *Przeszłość w językowym obrazie świata*, red. A. Pajdzińska, P. Krzyżanowski, Lublin, s. 277–299.
- Młynarczyk E., 2013, *„Nie święci garnki lepią”. Obraz rzemiosła utrwalony w polskiej frazeologii*, Kraków.
- Mrózek R., 1984, *Nazwy miejscowe dawnego Śląska Cieszyńskiego*, Katowice.
- Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich*, 1969–1972, t. I–III, red. J. Krzyżanowski, Warszawa. [skrót: **NKP**]
- Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich*, 1978, t. IV, oprac. S. Świrko, Warszawa. [skrót: **NKP**]
- Nowakowska A., 2010, *Frazeologia a onomastyka, czyli frazeologia nazwoznawcza i onomastyka frazeologiczna*, [w:] *Nazwy własne a społeczeństwo*, red. R. Łobodzińska, t. I, s. 97–106.
- Nowakowska A., Tomczak L., 2003, *Czy Zabłocki to Zabłocki? Nazwy własne w polskiej frazeologii*, [w:] *Metodologia badań onomastycznych*, red. M. Biolik, Olsztyn, s. 457–466.

- Nowakowska A., Tomczak L., 2005, *Funkcje nazw miejscowych w porównaniach frazeologicznych*, [w:] *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich 5. Opis, konfrontacja, przekład*, red. M. Sarnowski, W. Wysoczański, Wrocław, s. 269–274.
- Nowakowska A., Tomczak L., 2006, *Jak daleko z Kołomyi do Grójca? Nazwy miejscowe w polskiej frazeologii*, [w:] *Onimizacja i apelatywizacja*, red. Z. Abramowicz, E. Bogdanowicz, Białystok, s. 553–561.
- Ochman R., 1973, *Ciekawe zwroty lutyńskie*, „Zwrot”, nr 10, s. 29–31.
- Ondrusz J., 1954, *Przysłowia i powiedzenia ludowe ze Śląska Cieszyńskiego*, Cieszyn Czeski.
- Ondrusz J., 1960, *Przysłowia i przymówiska ludowe ze Śląska Cieszyńskiego*, Wrocław.
- Pawlasowa A. 1999, *Dziećmorowski podciep*, „Zwrot”, nr 7, s. 67–77 [opowiadanie pisane gwarą o podmienionym dziecku].
- Przymuszała L., 2013, *Słownik frazeologizmów i typowych połączeń wyrazowych w gwarach śląskich*, Opole. [skrót: **Przymuszała**]
- Rospond S., 1974, *O frazeologii nazewniczej*, Warszawa, s. 469–476 (Prace Filologiczne, t. XXV).
- Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska, 1970–2014*, t. I–XVI, red. S. Rospond, H. Borek, S. Sochacka, Warszawa – Wrocław. [skrót: **SENGŚ**]
- Słownik folkloru polskiego*, 1965, red. J. Krzyżanowski, Warszawa. [skrót: **SFP**]
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, 1880, t. I, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa. [skrót: **SGKP**]
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, 1883, t. IV, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa. [skrót: **SGKP**]
- Synowiec H., 2000, *O gwarach ziemi pszczyńskiej*, [w:] *W kręgu języka i kultury ziemi pszczyńskiej*, red. H. Synowiec, M. Siuciak, Katowice – Suszec, s. 28–48.
- Szerszunowicz J., 2007, *Metafory onomastyczne w konstrukcjach z pogranicza frazeologii i składni jako problem translatoryczny*, [w:] *Kultura, literatura i sztuka w edukacji językowej w świetle badań empirycznych*, red. J. Kida, Rzeszów, s. 253–259.
- Szerszunowicz J., 2011, *Z badań nad synonimią jednostek leksykalnych*, „Białostockie Archiwum Językowe”, nr 11, s. 257–281.
- Szutkowski T.J., 2009, *Toponimy jako środki wtórnej nominacji (na materiale frazeologizmów z komponentem onomastycznym we współczesnym języku rosyjskim i polskim)*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 3159, „Slavica Wratislaviensia”, t. CL, s. 275–283.
- Treder J., 2005a, *Gdańsk we frazeologii*, [w:] idem, *Nazwy ptaków we frazeologii i inne studia z frazeologii i paremiologii polskiej*, Gdańsk, s. 123–126.
- Treder J., 2005b, *Nazwy własne w zachodniosłowiańskiej frazeologii*, [w:] idem, *Nazwy ptaków we frazeologii i inne studia z frazeologii i paremiologii polskiej*, Gdańsk, s. 53–81.
- Treder J., 2005c, *Pomorskie nazwy geograficzne we frazeologii*, [w:] idem, *Nazwy ptaków we frazeologii i inne studia z frazeologii i paremiologii polskiej*, Gdańsk, s. 82–92.
- Wallis S., 1960, *Przysłowia i „pogodki” ludowe na Górnym Śląsku*, Wrocław. [skrót: **Wallis**]
- Wójcik U., 2010, *Nazwy metaforyczne w polskiej toponimii*, [w:] *Nazwy własne a społeczeństwo*, red. R. Łobodzińska, t. II, s. 229–236.

Wysoczański W., 2006, *Nazwy własne w porównaniach. Studium konfrontatywne frazeologii i paremii wybranych języków (I)*, „Rozprawy Komisji Językowej. Wrocławskie Towarzystwo Naukowe”, t. XXXII, s. 67–95.

Wykaz urzędowych nazw miejscowości i ich części:

http://ksng.gugik.gov.pl/pliki/urzedowy_wykaz_nazw_miejscowosci_2013.pdf (dostęp: 29.06.2015).

“A Little Motherland” in the Light of Phraseology and Paremiology of Silesian Dialects (Śląsk Cieszyński, Górny Śląsk, Śląsk Opolski)

Abstract

The article presents an analysis of phrases and proverbs with a toponymic component, which were excerpted from lexicographic sources recording Silesian dialects. The object of description is the image of “a little motherland”, or to be more precise, little Silesian motherlands (Śląsk Cieszyński, Górny Śląsk oraz Śląsk Opolski), which is present in those units (i.e. phrases and proverbs). Thanks to particular toponyms in phraseology and paremiology, the following aspects of old times reality have been preserved: administrative centers, the development of industry and railroading, mental health care, education, prison system, agriculture, craftsmanship, trade, religious life, dialectal differences between residents of neighbouring towns, real estate.